

УЧИЛИЩНИТЕ УНИФОРМИ МЕЖДУ ПРИНАДЛЕЖНОСТТА И СЕБЕИЗРАЗЯВАНЕТО

Д-р Ирена Димова-Генчева

Бургаски държавен университет „Проф. д-р Асен Златаров“

Георги Генчев

Професионална гимназия по механоелектротехника и електроника (ПГМЕЕ) – Бургас

Резюме. В предложената статия разглеждаме темата за училищните униформи. Контекстуализираме проблема в българска среда във връзка с вида образователна система и Закона за училищно и предучилищно образование. В центъра на изследването стои теоретичният въпрос за индивидуалността и влиянието на носенето на училищна униформа върху процеса на себеизразяване. Опитваме се да обвържем унифицирането на облеклото в училищна среда с нуждата от принадлежност и с изграждането на „съзнание за приемственост“. Теоретичната част на изследването допълваме с анкетно проучване, проведено сред ученици. Въпросите, зададени на респондентите, са съобразени с целта на изследването и акцентират върху идеята за приемственост, заложена в общото облекло, носещо отличителните знаци на конкретната образователна институция.

Ключови думи: училищни униформи; български училища; ученици; принадлежност; себеизразяване; проучване

Увод

Темата за училищните униформи в България е слабо изследвана. Дори медийният интерес към нея е спорадичен. Причината за това може да се търси в не арбитрарния характер на училищните униформи на национално ниво. Умерената образователна централизация в български контекст води до това, че всяко учебно заведение решава само дали да въведе задължителен дрескод за обучаваните. В резултат на това ученикът в униформа е по-скоро изключение, отколкото закономерност. Носенето ѝ, от друга страна, най-често се асоциира с дисциплинираност и други поведенчески характеристики. В същото време, на ученическата униформа може да се погледне като на важен детайл от процеса на изграждане на идентичност у подрастващия. В предложения от нас текст ще се опитаме да разгледаме темата от социологическа гледна точ-

ка. Теоретичната постановка ще подкрепим с резултати от проведено анкетно проучване сред ученици.

Училищните униформи между общото и личното

Предназначението на облеклото отдавна е надхвърлило първичната си защитна функция (Harms, 1938, pp. 239 – 240). Днес, освен че може да индикира възраст, пол, социален статус и религиозна или културна принадлежност, то има преди всичко декоративна роля. Носенето на определен тип дрехи изгражда стил, индивидуализиращ отделната личност. Облеклото обаче може да индикира не само единично естетическо светоусещане, но и колективни разбирания. Във всеки случай – индивидуализирано или споделено, то се превръща в средство за себеизразяване. Неговата знакова стойност е толкова важна, че комуникативната му функция се превръща във водеща. Чрез облеклото си ние общуваме с другите по начин, сходен с употребата на речта и ефекта, който тя поражда. Неслучайна е фразата „по дрехите посрещат, по ума изпращат“. Посредством избора на облеклото си можем да предположим събеседниците си или точно обратното – да събудим у тях предразсъдъчно отношение. Степента, в която комуникираме чрез дрехите, може да се сравни с влиянието, което има речта ни върху останалите. Обличайки се, ние си изграждаме определен стил, който ни отразява многоаспектно и който се променя с възрастта и опита ни. Може да се каже, че той алюзира вътрешното ни израстване като личности. Затова има етапи от живота, които са определящи за стила ни и за начина, по който възприемаме самия ритуал на обличането.

Начинът на обличане е интегриращ фактор в развитието на личността в юношеска възраст. Периодът между 12-ата и 19-ата година е ключов в изграждането на идентичността на индивида. Този процес е динамичен, съпътстван от съмнение в себе си и свръхидентификация (Lazarova, 2022, p. 28). В своята теория на конфликтите Ерик Ериксън го определя като време на търсене на вяра в другите, през което „точно идеологическият потенциал на обществото говори най-ясно на юношата“ (Eriksan 1996, pp. 172 – 173). Дали той ще приеме това говорене, или ще му се противопостави, зависи както от собствения му вътрешен свят, така и от способите, с които външният си служи, за да достигне до него.

Като най-бурен период на ценностно и социално развитие, преминаването на юношеството е пряко свързано с изграждания у индивида стил на обличане. Това, в същото време, е етап, който е маркиран от училищното образование. Участието на индивида в образователната система автоматично го стратифицира социално. Ролята на ученик му приписва определени задължения, които засягат и облеклото.

В България, както вече отбелязахме, всяко училище решава само за себе си дали ще изисква от обучаваните носене на униформи¹. Там, където е въведена

унификация на облеклото, тя може да е или пълна, или частична. Т.е. да засяга цялостната визия или само елементи от него. Не е арбитражно и поставяне на логото на учебното заведение върху тях. Създаденият около училищните униформи дискурс постоянно се актуализира и затихва. Причината за полярни-те гледни точки относно носенето им се крие и в самата им функционалност, двойствена по характера си. От една страна, те индикират принадлежност към определена група и са опит за социално изравняване, от друга – моралният иначе стремеж към уеднаквяване води до ограничаване на себеизразяването. Така основен се оказва въпросът за общото и частното, личното. В България по-често се подлагат под въпрос цената и удобството при носенето на училищните униформи. По-задълбоченото им социологическо разглеждане се наблюдава в държави, в които те са задължителни. В центъра на дискусиите стои питането кое е по-важно – личността или нейната принадлежност към определена група. Тук ще се опитаме да изложим двете позиции, поставяйки ги в своеобразен диалог, тъй като смятаме, че само в него може да се открие златната среда. В крайна сметка, решението може би трябва да се търси в стремежа личното и общото в случая да се изравнят или слеят.

Нуждата от принадлежност

В основата си целият образователен процес е поставен върху идеята за развиване на социални компетентности. Към тях спада и умението за комуникация, както и чувството за принадлежност. Така в основата на „ученето“ се оказва овладяването на „културни кодове“ (Neminska, 2014, p. 47), които ученикът трябва да умее да разчита, за да се социализира успешно. Развиването на социални умения неизбежно включва в себе си избор на принадлежност към определена група. В училищния контекст тези формирования йерархически започват от самата образователна институция. Принадлежността на ученика към определено училище го дефинира личностно, особено през периода на юношеството. През този етап от развитието на индивида се конструира личността и климатът, в който този процес се случва, е от основно значение за това изграждане. Степента на усвояване на социални компетентности се определя от успешността на адаптирането към средата. Докато за осъществяването му ключово е общуването с останалите ученици и учители, съществуват и предпоставки, които се създават от самата институция, към която ученикът принадлежи.

Една от основните идеи, с които училището приема своите възпитаници, е за наследяване на историческа памет. Ученикът се превръща в приемник на знание за историята и традициите на образователната институция, от която е част. Това унаследяване се свързва с активното участие на възпитаниците не само в учебния процес, но и в актуализирането на паметта за учебното заведение. Тази актуализация може да се осъществява

чрез честването на годишнините на училището и други културни мероприятия, популяризиращи го, но и посредством облеклото на учениците. Униформата е знак както за принадлежност към конкретно учебно заведение, така и за адаптиране на традициите, които то пази. Интересното е, че в дискусиите около училищните униформи по-често се изтъкват евентуалните търсени следствия от тяхното въвеждане, като подобряване поведението на учениците или повишаване на успеха им. Основно все пак остава създаването на чувство за принадлежност към определена социална група. На унифицирането на облеклото на учениците обаче се гледа и откъм негативните му аспекти, в светлината му например на подчиняващо средство, ограничаващо свободата на себеизразяване.

Нуждата от себеизразяване

Опитите за промяна на българското образование през последните десетилетия произтичат главно от идеята за поставяне на индивидуалността на детето на първо място (Makaveeva, 2016, p. 23). Акцентът се измества от традиционното схващане за водещата роля на преподавания материал към адаптирането му към индивидуалните личностни характеристики на обучавания. Носенето на ученическа униформа обаче на пръв поглед се противопоставя на тази целесъобразност, свързана с индивидуалността на учениците. В същото време, точно тя може да бъде разгледана като средство за личностно изграждане, неограничаващо себеизразяването.

Юношеската възраст е първият етап от живота на индивида, в който той осъзнава себе си и начина, по който е възприеман от другите. Унифицирането на облеклото според стандартите на определена микросреда, каквато е училището, допринася за изграждането на колективна идентичност. Личната представа за индивидуалността в този случай остава потисната. И все пак индивидуалната и колективната идентичност са неразривно свързани, първата е „мрежова комбинация от качества, пораждани от участията на индивида в голям брой общности и общества“ (Tsvetanova-Tsaneva, 2015, p. 282). Влиянието на средата върху юношата е ключово за неговото израстване и себенамиране, тя, както я определя Ериксън, „става значима за егото, тъй като без идеологическото опростяване на вселената юношеското его не може да организира опита според своите специфични възможности и все по-разширяващата се включеност“ (Eriksan, 1996, p. 48). Това е етап, през който той търси вдъхновение от околните, за да изгради модела на собствения си живот. С други думи, юношата има нужда от екземплярността на другите, у които може да открие „заслужаващи си „начини на живот“ (Eriksan, 1996, p. 173). В същото време, той е настроен и да се противопостави на тези външни влияния, ако почувства, „че средата се опитва да го лиши прекалено драстично от всички форми на изразя-

ване“ (Eriksan, 1996, p. 173). Ключово тук е разбирането на Ериксън, че индивидуалният стил е един от начините, по които индивидът се справя с „останките от отрицателната идентичност“ (Eriksan, 1996, p. 173). Иначе казано, отнемането на свободата за себеизразяване чрез дрехите може да попречи на юношата при собственото му справяне с миналото и проблемите на израстването му до този момент. Затова училищната униформа трябва да бъде представена на ученика в контекста на запазващата се за него възможност за „сътворяване“ на идентичността му, която, от друга страна, „никога не е „установена“ като „постижение“ във формата на личностна броня или нещо статично и непроменяемо (Eriksan, 1996, p. 44). Той не трябва да остава с впечатлението, че този потенциал за себеизразяване му е отнет посредством наложеното унифициране чрез облеклото. Смятаме, че дали носенето на училищна униформа ще повлияе върху отделната личност, зависи пряко от индивидуалния светоглед, който е комплекс от минали преживявания и текущи търсения. За да се изчисти вероятността общият дрескод да има негативни последици върху ученика, облеклото трябва да му се представи в светлината на нуждата от него, на историческото минало на училището, на което то е плод, и на начина, по който то продължава линията на установените с десетилетия негови традиции.

Облеклото отвътре

Самата дреха, когато няма носител в лицето на човек, е език, а конкретната ѝ употреба – реч. Когато тя се облече, кодът се превръща в събитие. Тази асоциация продължава начина, по който Барт си служи с концептуалната опозиция на Сосюр (Bart, 2005, p. 33). Точно тя ни се струва приложима и върху дихотомията на неносената и носената дреха. Когато се облече, тя придобива допълнителни конотации, индивидуализира се по подобие на носещия я. Затова и тук ще приемем направеното от Барт разграничение между дреха и облекло (Bart, 2005, p. 34) – дрехата е „структуралната институционална форма на костюма“, а облеклото – „актуализираната носена индивидуална форма“.

Облеклото, само по себе си, се трансформира, когато се описва, както е в нашия случай. Обременеността на „реалната дреха“ с „практически цели (защита, срам, украса)“ изчезва при нейното представяне (Bart, 2005, p. 21). Социологическата страна на облеклото тук се смесва със семиологическата, която е обрната към „множеството от колективни репрезентации“ (Bart, 2005, p. 23). Дрехата се представя емфатично, анализът откроява определени нейни елементи. Както пише Роланд Барт, коментарът е „експлицитно забележете“ (Bart, 2005, p. 29, курсив – Р.Б.). И тук по сходен начин, отделяйки конкретни детайли от облеклото, ще се опитаме да „презаредим съдържаното в тях съобщение“ (Bart, 2005, p. 30).

В търсене на средата

„[...] една мощна вълна на паметта заля света и навсякъде обвързва много тясно предаността към миналото – реално или измислено – с чувството за принадлежност, колективното съзнание и индивидуалното самосъзнание, паметта и идентичността.“

(Nora, 2004, p. 19)

В небезизвестния си текст „Световният възход на паметта“ Пиер Нора изхожда от наблюдаващата се в съвременния свят промяна в традиционната връзка на човечеството и структурите му с миналото. Резултатът от това той вижда в подновената привързаност към „наследството“ и засилването на чувствителността към съхраняване (Nora, 2004, p. 19). Към тези два процеса ще алюзира и този наш опит за намиране на среден път между ползите и негативите от училищните униформи.

Средата влияе върху участващите в нея индивиди, но и тя самата може да бъде изменяна от тях. Смятаме, че това е основен момент, който трябва да се вземе предвид в дискурса за ученическите униформи. Чрез облеклото, носещо разпознаваеми за институцията знаци, ученикът извършва първата крачка в културната си принадлежност. Съзнанието му за споделен светоглед се изменя с израстването му. Сменят се и начините на изразяване на принадлежността. Носенето на училищна униформа, дори да не е резултат от собствен избор, предпоставя последващо осъзнаване на отношението на носещия я към традициите на налагащата я образователна институция. В етап, в който юношата все още не е иницирал културна връзка, му се представя процес на нейното изграждане. По този начин той може да разбере и осмисли своята ситуативна субективност. Тя, от друга страна, е следствие от човешката потребност от принадлежност и свързаност (Ророва, 2011, p. 29). „Отъждествяването на индивидите с ценностите и вярванията на дадена културна група“ (Ророва, 2011, p. 31) е ключово за изграждането на социалната идентичност на индивида. Само сблъсъкът с нуждата от идентификация може да доведе до потребност за по-дълбоко вникване в предмета на това припознаване. В този смисъл училищната униформа може да бъде повече от средство за въдворяване на ред и дисциплина, повече от опит за социално изравняване – тя може да бъде повод за културно осъзнаване и събуждане на нуждата от историческа памет. Чрез нея може да се култивира „съзнание за приемственост“ (Kundera, 2014).

Резултати от анкета

Към теоретичното разглеждане на училищните униформи решихме да проведем запитване анкетно проучване. Основните акценти в него бяха същите, които разгледахме вече по-горе в текста си – отношението на униформата към индивидуалността и възприемането ѝ като компонент от унаследяването

на традициите на образователната институция. То беше проведено в 8., 9., 10. и 11. клас на Професионалната гимназия по механоелектротехника и електроника в Бургас².

Общият брой на попълнилите запитването е 177 души, от които 47, 5% ученици от 9. клас, 39% от 8. клас, 9,6% от 11. клас и 3,4% от 10. клас. В училището към настоящия момент са въведени училищни униформи, като задължителна за носене е само горната им част. Всъщност по отношение на компонентите на облеклото, които са облигаторни за носене, се забелязва липса на единодушие сред анкетираните. 58,8% смятат, че училищната униформа е в две части, 32,8% отбелязват, че има само горна част. 8,5% от запитаните посочват, че униформата е в две части, но може да се носи само горната. По отношение на емоциите, които събужда у учениците носенето на училищното облекло, най-много – 24,3%, заявяват, че изпитват неудобство, след тях 17, 3% отбелязват неудовлетворение. 14,5% все пак посочват гордост, а 13,9% – удовлетворение. Тези проценти се припокриват и с отчитаното при отговорите на въпроса „Носите ли училищната униформа с желание?“. 69,3% от всички запитани не изпитват желание за носене на училищното облекло, като малко повече от половината – 57,1% – отбелязват, че то им е неудобно. Оказва се, че дизайнът на униформата не е ключов при желанието за нейното обличане – 47,2% не биха я носили дори ако видът ѝ е различен. Учениците са почти единодушни по отношение на по-спортния характер на дрехата – само 22-ма души предпочитат тя да е по-официална. По-голямата част от анкетираните смятат, че и учителите би трябвало да носят униформи (65,5%), въпреки че това не би ги стимулирало да я обличат и те (52%).

Важен компонент от зададените въпроси е този, отнасящ се до емблемата, изобразена върху униформите. Цели 72,9% от учениците посочват, че знаят какво символизира тя. От незнаещите голяма част – 53,8 % – не желаят да научат. 66,7% не държат емблемата на училището да е изобразена върху униформите.

Заклучение

От получените резултати може да се изведе, че учениците не обвързват училищната униформа с идеята за приемственост и продължаване на определени традиции, които носи образователната институция, към която спадат. На наложеното облекло те гледат като на формалност, която няма нужда от по-задълбочено разглеждане. Тази открояваща се позиция говори за належащата нужда от „осъзнаване“ на дрехата от страна на учениците. Смятаме, че само теоретичното поставяне на решението за въвеждане на униформи в дадено училище би променило нагласата на обучаващите се към тях. Подобно поставяне на дрехата, от друга страна, би трябвало да се случва по зададените по-горе от нас тематични линии, засягащи индивидуалността и принадлежността.

Благодарности

Бихме искали да изразим своята благодарност към директор Роза Желева за предоставеното съдействие при провеждането на анкетното проучване.

БЕЛЕЖКИ

1. Законът за предучилищното и училищното образование изисква от всички ученици носенето на прилично облекло, заради което съответният може да бъде подложен на санкции, ако не го спазва (Раздел III, чл. 199, пар. 3). В същото време, изискването за униформа се определя от конкретното учебно заведение, което законово е дефинирано в Раздел I, чл. 28, пар. 1, ал. 4 по следния начин: „(училищата – б.а.) определят свои символи и ритуали в съответствие с принципите на националната идентичност и култура, както и свое униформено облекло и други отличителни знаци“.
2. Проучването беше проведено през месец юни 2025 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Барт, Р. (2005). *Системата на модата*. Агата-А. ISBN 9545400420.
- Ериксън, Е. (1996). *Идентичност, младост и криза*. Наука и изкуство. ISBN 9789543204434.
- Кундера, М. (2014). *Завесата: Есе в 7 части*. Колибри. ISBN 9786191504633.
- Лазарова, П. (2022). *Психология на развитието (Възрастова психология)*. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“. ISBN 978-619-201-550-3.
- Макавеева, Кр. (2016). Иновационни методи на обучение при учебния предмет „Обща теория на счетоводната отчетност“. *Професионално образование*, 18(1), 23 – 29. ISSN 1314–555X.
- Неминска, Р. (2014). *Аксиомата на толерантността*. Фондация „Буквите“. ISBN 9786191540860.
- Нора, П. (2004). Световният възход на паметта. В: *Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето* (с. 19 – 35). Дом на науките за човека и обществото. ISBN 9789549567184.
- Понти, М. (2014). *Завесата: Есе в 7 части*. Колибри. ISBN 9786191504633.
- Попова, Ю. (2011). Концептуални основи на културната идентичност, приложими към българо-румънския трансграничен регион край река Дунав. *Научни трудове на Русенския университет*, 50(5.2), 27 – 33. ISSN 1311–3321.

- Цветанова-Цанева, Цв. (2015). Понятието идентичност – обзорец преглед на основните становища. *Научни трудове на Русенския университет*, 54(5.2), 278 – 284. ISSN 1311–3321.
- Harms, E. (1938). The psychology of clothes. *American Journal of Sociology*, 44(2), 239 – 250. ISSN 0002-9602.

REFERENCES

- Bart, R. (2005). *Sistemata na modata*. Agata-A. ISBN 9545400420. [in Bulgarian]
- Eriksan, E. (1996). *Identichnost, mladost i kriza*. Nauka i izkustvo. ISBN 9789543204434. [in Bulgarian].
- Harms, E. (1938). The psychology of clothes. *American Journal of Sociology*, 44(2), 239 – 250. ISSN 0002-9602.
- Kundera, M. (2014). *Zavesata: Ese v 7 chasti*. Kolibri. ISBN 9786191504633. [in Bulgarian]
- Lazarova, P. (2022). *Psihologiya na razvitiето (Vazrastova psihologiya)*. Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“. ISBN 978-619-201-550-3. [in Bulgarian].
- Makaveeva, Kr. (2016). Inovatsionni metodi na obuchenie pri uchebniya predmet „obshta teoriya na schetovodnata otchetnost“. *Profesionalno obrazovanie*, 18(1), 23 – 29. ISSN 1314–555X. [in Bulgarian].
- Neminska, R. (2014). *Aksiomata na tolerantnostta*. Fondatsiya Bukvite. ISBN 9786191540860. [in Bulgarian].
- Nora, P. (2004). Svetovniyat vazhod na pametta. In *Okolo Pier Nora. Mesta na pamet i konstruirane na nastoyashteto* (pp. 19 – 35). Dom na naukite za choveka i obshtestvoto. ISBN 9789549567184. [in Bulgarian].
- Ponti, M. (2014). *Zavesata: Ese v 7 chasti*. Kolibri. ISBN 9786191504633. [in Bulgarian].
- Popova, Yu. (2011). Kontseptualni osnovi na kulturnata identichnost, prilozhimi kam balgaro-rumanskiya transgranichen region kray reka Dunav. *Nauchni трудове на Русенския университет*, 50(5.2), 27 – 33. ISSN 1311–3321. [in Bulgarian].
- Tsvetanova-Tsaneva, Tsv. (2015). Ponyatiето identichnost – obzoren pregled na osnovnite stanovishta. *Nauchni трудове на Русенския университет*, 54(5.2), 278 – 284. ISSN 1311–3321. [in Bulgarian].

SCHOOL UNIFORMS BETWEEN BELONGING AND SELF-EXPRESSION

Abstract. This article explores the topic of school uniforms, situating the issue within the Bulgarian educational context, particularly in relation to the structure of the national education system and the Law on School and Preschool Education. Central to the study is the theoretical question of individuality and the extent to which wearing a school uniform affects students' ability to express themselves. We seek to examine how the standardization of attire within the school setting intersects with students' need for belonging and contributes to the formation of a "sense of continuity." The theoretical framework is supported by a survey conducted among students, with questions designed to reflect the research objectives. The survey emphasizes the concept of continuity as expressed through the shared uniform, which carries the emblematic features of the respective educational institution.

Keywords: school uniforms; Bulgarian schools; students; belonging; self-expression; survey

✉ **Dr. Irena Dimova-Gencheva, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-5750-1741

WoS ResearcherID: AAD-5270-2020

Faculty of Social Sciences

University "Prof. Dr. Asen Zlatarov"

1, Prof. Yakimov Blvd.

8010 Burgas, Bulgaria

E-mail: irdimova@yahoo.com

✉ **Georgi Genchev**

Vocational High School of Mechano-Electrical Engineering and Electronics

9, Stefan Stambolov Blvd.

8001 Burgas, Bulgaria

E-mail: genchev92@gmail.com